Constantin Dominte

NOTE LEXICALE ŞI ETIMOLOGICE

(I. Cazuri de hipercorectitudine: 1. Rom. ***expadrilă***. 2. Sp. ***Márquez***, pron. ['marke∫]. 3. ***skandenberg***. II. Ipoteze etimologice: 4.1. Reg. ***prigitoare***. 4.2. ***preş***. 5.1. Arg. ***vrâjealâ***. 5.2. Fam. ***vâjâialâ***)

I. După cum se ştie, profesorul Theodor Hristea a contribuit, în mod decisiv după părerea noastră, la definirea conceptului „hipercorectitudine" (PE: 286, dar şi 292–315) şi la impunerea termenului corespunzător, în defavoarea altora, mai puţin exacţi: *„«hipercorectitudinea» este un tip special de abatere lingvistică datorită, în ultimă analiză, efortului conştient al vorbitorilor de a se conforma normelor limbii literare"* (sublinierea autorului citat), cu adaosul că efortul acesta priveşte şi unele cuvinte străine, între care nu puţine nume proprii (după cum rezultă din PE: 283 şi n.1, 284–285), şi „nu este exclusiv opera semidocţilor, cum greşit se afirmă, uneori" (PE: 285). În prima parte a acestei contribuţii aducem în atenţie câteva cazuri variate de hipercorectitudine, unele încă nesemnalate până în prezent, altele încă persistente, în pofida combaterii lor de mai multă vreme.

1. O hipercorectitudine fonetică: rom. ***expadrilă***.

La relativ întinsa serie de neologisme cu silaba iniţială originară **es-**, rostită însă, în manieră hipercorectă, **ex-**: ***excroc*** în loc de ***escroc***, ***excortă*** î.l.d. ***escortă***, ***extompa*** î.l.d. ***estompa*** (întâlnite în scrieri călinesciene), ***excadron*** î.l.d. ***escadron***, ***excalada*** î.l.d. ***escalada***, ***excapadă*** î.l.d. ***escapadă***, ***experanto*** î.l.d. ***esperanto*** (PE: 285 şi n. 2–5, 286 şi n.1–4), este de adăugat şi ***expadrilă*** î.l.d. ***espadrilă***, pe care l-am înregistrat, deocamdată, în vorbire şi, cel mult, pe etichetele etalând preţul articolului din comerţ. Este un cuvânt îndeajuns de r a r în vorbirea românească actuală, în pofida relativei abundenţe estivale pe piaţa internă a obiectelor de încălţăminte, de provenienţă în special chinezească, numite aşa – ceea ce ar putea explica deficitul atestării grafice a formei hipercorecte. Neologismul acesta, însemnând „sandală uşoară de pânză cu talpă de sfoară" (DLRM, *s.v.*), „încălţăminte de pânză cu talpă de sfoară [...]" (DN 3, *s.v.*) „[...] sau dintr-un material special [...]" (DEX, *s.v.*), obiect folosit mai ales de către alpinişti (după cum se precizează în ultimele două dicţionare citate, cf. şi MDE, *s.v.*), este atribuit, pe drept cuvânt, influenţei lexicale franceze în toate cele patru dicţionare consultate, primele trei precizând explicit etimonul: fr. ***espadrille*** (sublinierea

LR, XLIX, nr. 1, p. 69–80, Bucureşti, 2000

particulară ne aparţine, C.D.). Explicaţia acestei rostiri hipercorecte este, fără nici o îndoială, cea furnizată de autorul volumului *Probleme de etimologie*, anume reacţia „faţă de unele rostiri neliterare cum ar fi: *escursie* [...], *esploatare* etc., cu grupul consonantic *cs (x)* redus la *s*" (*op. cit.*: 286 şi n. 5).

2. Un h i p e r l u s i t a n i s m fonetic: sp. ***Márquez*** ['markeθ], pron. ['markeʃ].

Dat fiind că limba spaniolă este relativ familiară unui număr aproximativ mai mare de vorbitori români decât limba portugheză, nu pare a fi de mirare că importantul toponim brazilian (în ultimă instanţă, portughez) *Rio de Janeiro* este rostit, în unicul mediu, de altfel, în care se iveşte ocazia rostirii lui – cel intelectual, ca şi când ar fi o vocabulă spaniolă: *Rio de* ***Haneiro*** (cf. PE: 285). Este un h i p e r s p a n i o l i s m, consecinţă a ceea ce Al. Graur ar fi numit „falsă spaniolă" (cf. Rlit. II, nr. 19 (31), 1969: 14, reprod. în *Puţină gramatică*, vol. II, 1988: 173–174). Pentru unii intelectuali români, chiar filologi, dar „nelingvişti", America Latină se reduce la una exclusiv hispanofonă, după cum se poate deduce din următorul pasaj:

„Semnalăm, ca mai apropiată, traducerea lui Nelson Vainer, în spaniola de distincţie sonoră braziliană, după poezia Veronicăi Micle *Lui* [...]" (Augustin Z. N. Pop, *Mărturii. Eminescu – Veronica Micle*, ediţia a II-a revăzută, Editura Tineretului, [Bucureşti, 1969], p. 193).

Poate părea însă de mirare faptul că numele celebrului scriitor Gabriel García **Márquez**, laureat al Premiului Nobel pentru literatură, autorul – între altele – al romanului *Cien años de soledad*, columbian de origine şi, prin urmare, hispanofon, este rostit de universitari românişti bucureşteni, „în manieră luzo-braziliană", ['markeʃ] în loc de ['markes], cum ar trebui să sune firesc – în adaptare românească – rostirea spaniolă ['markeθ].

Este ceea ce s-ar putea numi, în spiritul terminologiei introduse de profesorul Theodor Hristea, un h i p e r l u s i t a n i s m fonetic. De comparat cu numele proprii portugheze *Camões* [ka'mõjʃ], *Magalhaes* [məgə'ʎãjʃ], *Prestes* ['prestiʃ], din perspectivă exclusiv acustică, dar şi cu adj. port. *feliz* [fi'liʃ], subst. port. *arroz* ['ərroʃ], inclusiv din perspectivă grafică.

3. Un h i p e r g e r m a n i s m morfematic: ***skandenberg***.

Substantivul din titlul acestui paragraf desemnează un gen de sport, neomologat însă de instanţele oficiale sportive, care constă din punerea la încercare a puterii muşchilor brachiali. Se practică în România de mult timp (autorul acestei note are ştiinţă de el încă din anii '50). Cei doi parteneri implicaţi stau faţă în faţă, în picioare sau şezând, la o masă ori altă piesă de mobilier cu tăblie rigidă, îşi sprijină ferm, fiecare, de tăblie cotul braţului drept cu antebraţul ridicat şi îşi strâng reciproc palmele într-un mod particular, diferit de gestul strângerii mâinilor în chip de salut, făcând apoi efortul de a „culca" pe tăblie, prin forţa musculară, antebraţul

adversarului. Imaginea unei astfel de încleștări competiționale a putut fi întâlnită nu o dată în presa ultimilor ani, sub formă fotografică (cf. „Libertatea", 5 aug. 1997, nr. 2162: 12) sau caricaturală, ca și sub formă de poster publicitar pentru o anumită marcă de țigarete străine. „Jocul", pentru că de fapt sport nu ar putea fi deocamdată numit, mai este cunoscut la noi și ca *luptă marinărească*, iar în franceză – după informația furnizată de dl prof. Iencuțescu – sub denumirea *bras à bras*.

Iată câteva atestări din presă ale formei citate în titlul paragrafului: „După un îndelung **skandenberg**, sindicaliștii polonezi îi dădură de-a berbeleacul pe comuniști, astfel că Lech Walesa a emigrat din salopetă, mutându-se cu chirie în fracul și-n papionul domnului Rațiu" („Academia Cațavencu. Săptămânal de moravuri grele", III, nr. 37 (97), 21–27 sept. 1993: 1).

„În chiotele spectatorilor, motocicliștii se mai ciocnesc, li se mai oprește motorul, dar sunt îndârjiți să-și înfrângă adversarul direct. Urmează probele [de] **skandenberg** și de băut «bere vitează»" („Libertatea", nr. cit.: 12, col. III), „Mușchii bikerilor s-au văzut la **skandenberg**" (*Ibidem*, col. IV, legendă sub fotografie).

Forma corectă, originară, a cuvântului este însă **skanderbeg**, de asemenea întâlnită în presă, după cum se atestă în săptămânalul „România Mare" din 8 nov. 1991: 3 (unde se glosează prin „brat de fier") și – mai târziu – chiar în cotidianul „Libertatea" din 30 april. 1999, nr. 2654: 9, după care citez: „**Skanderbeg** pe bani" (col. I, în *chapeau*), „Unii habar n-au ce-i aia **skanderbeg**" (col. III), „Aflăm că cei [mai] redutabili luptători de **skanderbeg** sunt cipriotii, «strong-arms fights» fiind unul din cele mai iubite și profitabile sporturi în Nicosia" (col. IV) – extrase din reportajul intitulat *La meciurile de skanderbeg autohton se pariază mii de dolari* (aici, ca și în mostrele reproduse mai sus, sublinierile și completările interparantetice ne aparțin, C.D.).

Substantivul nu este înregistrat în dicționarele românești (cf. DLRM, DEX, MDE, DCR 2, DLR X, 3 și 4).

Este greu de precizat traseul parcurs de această vocabulă spre limba română, dar, după toate probabilitățile, etimonul ei, cel puțin indirect, este numele propriu *Skanderbeg*, de fapt cognomenul de origine turcă, însemnând „prințul Alexandru", sub care este mai cunoscut eroul național albanez Gjergj Kastrioti (1405 ? – 1468), învingător, în câteva rânduri, al oștirilor otomane care-i invadaseră țara.

Forma „coruptă" a numelui acelui erou este atestată încă mai devreme la noi, fiind explicată și combătută de Al. Graur în ziarul „Tempo", nr.1774, 26 april. 1939: 3 (unde se face referire la „varianta" *Scanderberg*), a se vedea și *Puțină gramatică*, vol. cit.: 29 (în același volum, la p. 99–100, se menționează „varianta" înrudită cu cea menționată de noi mai sus, *Scandenberg*, cu trimitere la „Tempo" din 3 ian. 1940, în care însă nu am găsit notița corespunzătoare), dar persistă, tenace, până în actualitate, după cum o dovedește greșeala de tipar, de bună seamă

neobservată la corectură, din bibliografia unei lucrări de istorie română destinate străinătății: Mircea Dogaru, Mihail Zahariade, *History of the Romanians. From the Origins to the Modern Age*, Amco Press Publishing House, Bucharest, 1996: 299 (unde se reproduce, chipurile, titlul unui articol publicat de Francisc Pall în RESEE, nr. 1, 1968, anume ... ***Skandenberg et Iancu de Hunedoara;*** reliefarea prin aldine, se înțelege, ne aparține, C.D.).

Este, desigur, un h i p e r g e r m a n i s m, însă nu fonetic, ci morfematic, după cum lăsa însuși Al. Graur a se înțelege, explicând: „unii scriu greșit *Scanderberg*, ca și cum partea finală ar fi germanul *Berg* «munte»", respectiv: „Într-un film de propagandă ni s-a arătat un regiment albanez, căruia i s-a dat un nou drapel cu «armele din Scandenberg». Cunoștințele publicului nostru despre Albania fiind foarte sumare, desigur spectatorii au înțeles că e vorba de o localitate (poate așezată pe un munte)" (vol. cit.: 29, 99–100). Să adăugăm că, în citatul reprodus la urmă, substantivul *armele* va fi avut înțelesul „stemă" sau „emblemă", iar prepoziția *din*, în locul articolului definit *lui*, va fi fost rezultatul unei traduceri greșite după fr. *de* sau germ. *von*, mergând mână în mână cu precaritatea culturii generale a crainicului cinematografic. Referirea se va fi făcut la înființarea, de către germani, a Diviziei SS 21 „Skanderbeg", formată din etnici albanezi, și care avea „ca emblemă vulturul bicefal al Albaniei" (cf. „Magazin istoric" XXXIV, nr. 3 (408), martie 2001: 78/ II).

Substituirea tc. *-beg* (var. *-bey*) cu germ. *-berg*, după posibilul model a numeroase toponime germane, ca *Heidelberg*, *Nürnberg*, *Stauffenberg* etc., va fi contribuit și la alterarea primului element al compusului turcesc, *Skander-*, devenit *Skanden-*, printr-o obscură relație cu toponimul *Scandinavia* sau (munții) *Scandinavici*, ceea ce ar înscrie, parțial, acest accident lexico-fonetic printre fenomenele de paretimologie (etimologie „populară").

II. Sunt bine cunoscute contribuțiile profesorului Theodor Hristea la definirea d e r i v ă r i i r e g r e s i v e în limba română și la elucidarea variatelor ei aspecte, ca și aportul său la studiul lexicului a r g o t i c sau propriu limbajului f a m i l i a r din perspectiva influenței r u s e asupra limbii române. În privința celei dintâi, este suficient să amintim, între numeroase alte scrieri, paginile din PE: 66–99 și din SLR 3: 73–95, iar în privința celuilalt – PE: 319–326. În partea a doua a acestor note, ne propunem să prezentăm, în spiritul contribuțiilor fostului – și permanent actualului – nostru profesor de lexicologie a limbii române contemporane, câteva ipoteze etimologice.

4. O ipoteză privind originea reg. ***prigitoare*** și etimonul subst. ***preș***.

Relația etimologică, nu numai posibilă, ci și în grad înalt probabilă, dintre aceste două lexeme este complet trecută cu vederea în marile dicționare mai noi (DLRM, DEX, DLR), deși ea fusese corect intuită, indirect, încă de

CIHAC, unde etimonul, pe care îl considerăm cert, al regionalismului, în absenţa din dicţionar a acestuia din urmă, ca „verigă" intermediară, este pus în relaţie nemijlocită cu al doilea cuvânt din titlul de mai sus. După CIHAC s-au inspirat SCRIBAN şi CIORANESCU, dar în articole lexicografice – în toate aceste trei dicţionare – care, după cum se poate uşor constata, n-au convins. CIORANESCU, ajuns mai aproape de o autentică soluţie etimologică pentru al doilea lexem din titlul de mai sus, nu s-a bucurat de credit, cu certitudine pentru că nu a avut la îndemână atestarea a două-trei dintre variantele fonetice ale regionalismului, pe care le vom menţiona mai jos şi care constituie „cheia" rezolvării acestei probleme de etimologie. În cele ce urmează, susţinem, aşadar, cu argumente peremptorii – îndrăznim să credem – validitatea relaţiei etimologice dintre lexemele din titlu, întrevăzută, deşi cu îndoială, mai ales de CIORANESCU, pe urmele lui CIHAC, la care face, de altfel, trimitere.

4.1. Originea reg. ***prigitoare***

Substantivul regional *preştoare*, cu variantele *prîştoare*, *prişitoare*, *prîştoale*, *prîstoare*, *precitoare*, *pregitoare*, *prigitoare* şi chiar *împrejurătoare*, întâlnit în Bucovina, nordul Moldovei şi nord-estul Transilvaniei (cf. Mihail 1978: 82–83) – teritoriul amintit la urmă aparţinând, de fapt, spaţiului dialectal moldovean – nu este menţionat în LEXICONUL BUDAN, nici de CIHAC sau de LAURIAN–MASSIM, şi apare numai cu varianta ***prigitoare*** în dicţionarele mai ample de „uz curent" (cf. DLRM, *s.v.* – fără etimon, DEX, *s.v.* – „Etim[ologie] nec[unoscută]"). Etimonul rămăsese neprecizat atât în ŞĂINEANU 4 (1922), cât şi în CADE. De notat că profuziunea de variante menţionate în excelenta monografie etnolingvistică precitată provine din răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu, *Program pentru adunarea datelor privitoare la limba română* (1884), din ALR II, şi din *Glosar regional* (1961) de V. Arvinte, Despina Ursu şi M. Bordeianu.

DLR VIII, 5, *s.v.* ***prigitoare*** („Etimologie necunoscută. cf. împrejmuitoare") adaugă alte variante: *pregintoare* (după TIKTIN, cu o opinie de ordin etimologic insutenabilă; a se vedea *infra*), *pregetoare*, *prejitoare* (după SCRIBAN), *pringitoare*, *prijitoare* şi chiar *prijitor*.

RESMERIŢĂ cunoaşte cuvântul, dar propune o „reconstrucţie" sui-generis, latinizantă, a etimonului („lat. *pre* [sic] + *cincta*, încinsă"), nici ea de reţinut.

Cuvântul desemnează o piesă de îmbrăcăminte femeiască rustică, înfăşurând corpul de la brâu în jos, „dreptunghiulară [,] ţesută într-o singură culoare, neagră, cu puţine dungi verticale de altă culoare drept ornament, lungă până mai jos de genunchi" (Mihail, *op. cit.*).

În Bucovina de sud actuală, după propriile noastre constatări la faţa locului, circulă forma ***preştoare***, cu variantele *prîştoare* şi *prişitoare* (ambele – trisilabice, cea din urmă cu stadiu avansat de palatalizare a fricativei). Forma cea mai veche, după amplul şi foarte documentatul studiu de etnolingvistică citat, anume *pregitoare*, var. *prigitoare*, nu mai circulă astăzi acolo. Este însă de presupus că

varianta arhaică cu *i* după grupul consonantic inițial a apărut din ceealaltă, în urma închiderii vocalei *e* din silaba corespunzătoare, devenind evident că *preștoare* provine din *pregitoare*, după cum var. *priș(i)toare* provine din *prigitoare*. Variantele ulterioare, cu fricativa palatală surdă *ș* în locul africatei palatale sonore *gi*, au apărut, fără doar și poate, printr-un șir de accidente fonetice de coarticulație, anume o sincopă: [preg'toare], [prig'toare] – din [pregi'toare], [prigi'toare], urmată de o disimilare: *[prej'toare], *[prij'toare] – din [preg'toare], [prig'toare], procesul încheindu-se cu o asimilare: [preș'toare], [priș'toare] – din *[prej'toare], *[prij'toare]. Este vorba de accidente similare acelora prin care din pl. *degete*, cu eventuala rostire *degite*, s-a ajuns în cele din urmă la regionalismul fonetic muntean *deșt* (din care „se va fi extras", prin derivare regresivă morfologică, sg. *deșt*).

Dar care ar putea fi originea bazei, deci a arh. *pregitoare (prigitoare)*? SCRIBAN, *s.v.* ***pregitoare***, reconstruiește etimonul **pregiurătoare*, **prejurătoare*, din arh. *prejur* – dat fiind că piesa vestimentară avută în vedere „înfășoară" o parte din corp (s-au înregistrat, de altfel, și termenii, foarte rari însă, *învălitoare* și *ocolitoare*, cu același sens, cf. Mihail, *op. cit.*: 83, 141), fiind precedat în această privință de TIKTIN, care rămânea totuși suficient de circumspect față de ipoteza formulată („**Et.** Wahrsch[einlich] gekürtzt aus *pregiurătoare*, v[er]gl[eiche] *împrejura (a)* 1"). Ținând seama de existența var. *împrejurătoare*, Mihail *op. cit.* susține ideea unei formații lexicale interne, prin derivare de la verbul *a împrejura* cu suf. *-toare*, sprijinindu-se și pe un citat dintr-o poveste bucovineană culeasă de I.G. Sbiera: „Au venit oameni la dânsa în pețite și au aflat-o desprejurată. Cum i-au văzut ea intrînd pe ușă, au sărit ca friptă pe cuptoriu și, împrejurîndu-se iute, le zise [...]", și explică, indirect, după Scriban, dispariția segmentului de semnificant *-ură-* prin comparație cu *strecătoare* (regionalism bucovinean), din *strecurătoare*. Explicația este, într-adevăr, foarte tentantă, dar – într-o atare situație – rezultatul ar fi trebuit să fie probabil **împrejătoare*, cu păstrarea vocalei *ă* din sufix; în afară de aceasta, se lasă neexplicată dispariția silabei inițiale, coincidentă cu prefixul *îm-*.

În ceea ce ne privește, credem că *împrejurătoare*, cu atestare destul de precară de altfel, este rezultatul unei paretimologii, din arh. *pregitoare*, a cărui origine este de căutat în altă parte.

Și anume, este de postulat o variantă **opregitoare*, din **(a se) opregi*, verb bazat, la rândul lui, pe reg. *opreg*, pl. *oprege*, de origine sârbă, acesta din urmă circulând în Banat, cu o veche atestare la *Anonymus Caransebesiensis*, și, cu varianta *zăpreg*, la sud și vest de Munții Apuseni. Mihail, *op. cit.*: 89–90, de unde culegem datele privind circulația regionalismului *opreg / zăpreg*, dă o detaliată descriere obiectului: „[...] este format dintr-o «tăblie» țesută, legată în talie, din care atârnă fire groase de lână de diferite culori. Se poartă de obicei în spate, dar uneori și în față, ca un șorț cu franjuri", precizând că „În multe pct. *opreg* se folosește mai ales la pl. pentru a denumi ansamblul celor două piese [...]", adică

„tăblia" din faţă şi „tăblia" din spate. Derivarea postulată de noi aici mai sus nu ar fi singulară, dacă ţinem seama de procese similare atestate în acelaşi câmp semantic al vestimentaţiei feminine populare: *învălitoare* < *învăli* < *văl* şi *ocolitoare* < *ocoli* < *ocol*.

Prin urmare, este de susţinut, în continuare, ideea formaţiei interne a substantivului a cărui origine interesează aici, dar pornind de la altă bază. Cât despre tranziţia de la ipoteticul **opregitoare*, propus aici ca etimon direct, la forma cea mai veche dintre cele atestate, anume *pregitoare*, aceasta se poate explica printr-un accident morfo-fonetic: deglutinarea silabei iniţiale, confundate cu articolul nehotărât sau cu numeralul corespunzător, ceea ce postulează deplasarea atenţiei de la cele două oprege formând, iniţial, un ansamblu vestimentar „discontinuu", ca în Banat, la unitatea ansamblului şi, în cele din urmă, la unicitatea şi „continuitatea" piesei cu care se înfăşoară partea inferioară a corpului feminin, ca în Bucovina. Această ipotează presupune şi circulaţia, într-o epocă îndepărtată, fie a unei baze *opreg*, fie a unui reflex al acesteia pe o arie geografică mai largă decât cea sud-vestică, ceea ce nu este exclus, din moment ce etimonul vocabulei sârbeşti de la baza reg. rom. *opreg* este unul slav, după autoarea aceleiaşi laborioase şi foarte utile monografii etnolingvistice. Dacă ipoteza pe care o formulăm aici este acceptabilă, atunci devine mai evident caracterul paretimologic al variantei *împrejurătoare*. În privinţa celorlalte variante, în aceeaşi eventualitate: *priştoale* se explică prin disimilare consonantică progresivă parţială la distanţă, *pristoare* – prin asimilare consonantică regresivă parţială în contact, ambele, din *priştoare*, iar varianta *precitoare* – prin dublă hipercorectitudine (relativă la vocala din prima silabă şi la consoana din a doua silabă), din *prişitoare*, dacă rostirea variantei de explicat este în patru silabe, sau prin hipercorectitudine simplă (implicând numai consoana), din *preştoare*, dacă varianta avută în vedere este trisilabică. Varianta *pringitoare* va fi suportat o contaminare parţială cu verbul *a prinde* (din moment ce veşmântul în chestiune se prinde la brâu, în jurul mijlocului), ceea ce ar putea explica prezenţa nazalei, deplasată prin metatezã, şi în varianta *pregintoare*, iar variantele *prijitoare, prejitoare* s-ar putea explica prin sonorizarea fricativei intervocalice din *priştoare, preş(i)toare* sau, mai curând, prin disimilare consonantică parţială la (mică) distanţă – din *prigitoare, pregitoare* (în eventualitatea structurii tetrasilabice a celor din urmă) sau în contact (în eventualitatea structurii trisilabice a aceloraşi). Cât despre varianta, de gen neutru, *prijitor*, rezultată dintr-o deplasare interparadigmatică de ordin morfologic, aceasta nu ar reprezenta un caz cu totul singular: ea va fi apărut prin „extragere", în urma derivării regresive morfologice, din var. *prijitoare*, aceasta din urmă fiind confundată cu o formă de gen neutru şi număr plural (cf. raportul dintre *ţoală*, s.f., pl. *-e*, şi *ţol*, s.n., pl. *-uri*).

4.2. O ipoteză etimologică referitoare la subst. ***preş***.

Denumirea banalului obiect pe care îl instalăm în faţa uşii pentru ştergerea pingelelor înainte de a intra, în casă ori în apartamentul de bloc, este considerată,

deocamdată, necunoscută. DLRM nu indică nici un etimon, în DEX articolul corespunzător se încheie cu precizarea „Et[imologie] nec[unoscută]", iar DLR, după ce adaugă varianta învechită şi rară **preşă**, încheie la fel.

Aşa se reflectă stadiul actual al cercetării originii acestui cuvânt în cele mai importante dicţionare generale mai noi. Cuvântul merită atenţia din perspectivă etimologică, chiar dacă nu este unul dintre cele foarte importante; el figurează totuşi într-o locuţiune verbală familiară, *a duce cu* ***preşul*** „a păcăli, a înşela" (cf. DEX, *s.v.*), „a purta cu vorba" (cf. DLRM, *s.v.*, şi DEX), la care este de adăugat expresia *a bate* ***preş*** „a bate măr" (DLR VIII, *5, s.v.*), şi a fost „imortalizat", din punct de vedere literar, prin titlul cunoscutei comedii a lui Ion Băieşu.

Ce ne spun, în privinţa originii vocabulei, celelalte dicţionare (cu indicaţii) etimologice?

Cuvântul lipseşte din LEXICONUL BUDAN, ca şi din TIKTIN, ŞĂINEANU 4, RESMERIŢĂ, iar în CADE apare fără etimon. LAURIAN-MASSIM îl plasează în mod justificat, din perspectiva dominantă în acest dicţionar, în *Glossariu..., s.v.* **pressiu**, *s.m.* [sic]. CIHAC, urmat de SCRIBAN şi „dezvoltat" de CIORANESCU, la care vom reveni în detalii puţin mai departe, intuiesc însă soluţionarea justă a problemei, aşa cum am amintit în preambul.

În ceea ce ne priveşte, credem că avem a face cu o formaţie lexicală internă, chiar dacă sorgintea ei nu se lasă cu uşurinţă observată. Şi aceasta, pentru că trebuie să ne adresăm, în vederea aflării unui răspuns, fie şi ipotetic, limbii populare şi varietăţilor ei regionale, uneori neglijate în cercetarea etimologică, cel puţin până nu demult.

Presupunem, prin urmare, că substantivul ***preş*** este „extras", ca derivat regresiv, prin eliminarea sufixului cu valoare „de instrument" *-toare*, din varianta nord-moldoveană *preştoare* a termenului de vestimentaţie populară comentat mai sus, cu atât mai mult cu cât derivatul regresiv este atestat şi cu semnificat de ordin vestimentar, la Pann: *„fără* ***preş*** *şi fără poală"* (în CIHAC), şi la Odobescu, la care forma de gen neutru plural, ***preşuri***, apare într-un şir de termeni desemnând vestimentaţia (în DLR, s.v. **preş**). Este necesar să adăugăm că baza, postulată aici prin ipoteză, aparţine unui foarte bogat câmp semantic de regionalisme, cu unele variante fonetice, din care mai fac parte: *cotrenţă, cotrinţă, cătrinţă, şorţ, foaia din faţă, ţol* (în Banat), *catrinţă, catrînţă, şurţ* (Hunedoara), *fistîc, fustic, şorţ* (Oltenia vestică), *cretinţă, zadie* (Transilvania sud-vestică) – termeni desemnând piesa cu două „tăblii" sau, cel puţin pe alocuri, una dintre cele două „tăblii" ale vestimentaţiei populare feminine inferioare (cf. Mihail, *op. cit.*: 87–90, 93), ca şi, în alte zone, termenii *dimineaţă, foaie, lat, merindaică, păstură, perpetă, pestelcă, scutec, targă* (*op. cit.*: 92–94), cărora li se alătură, într-un superansamblu lexico-semantic, aceia referitori la piesa care înfăşoară corpul în partea inferioară: *catrinţă* (Moldova şi Bucovina, cu „infiltrare" în nord-estul Munteniei), cu variantele *cratinţă, crătinţă, cretinţă* (în

centrul şi sudul Transilvaniei, cu iradiere în Muntenia), *fotă* (Muntenia, Moldova, Banat, cu „infiltrare" în Transilvania), *învelitoare* şi (prin judeţele Dolj şi Olt) *ocolitoare* (*op. cit.*: 82–87), mulţime din care ne interesează în mod deosebit reg. ***cotrenţă*** şi ***ţol***.

Nu poate fi căutuşi de puţin de mirare, din punctele de vedere semantic general şi referenţial, ca dintr-un obiect de îmbrăcăminte cu grad înaintat de uzură, de la o ***preştoare*** inutilizabilă, după un moment dat, ca piesă de vestimentaţie, să se ajungă la un accesoriu gospodăresc de utilitate mai puţin decât modestă, la un ***preş*** de şters încălţările înainte de a intra într-o locuinţă, prin folosire recuperatorie, obişnuită de mult timp în gospodăriile de la ţară – într-un spirit foarte economic – şi prefigurând ceea ce în epoca modernă, a societăţii de consum, în zonele urbane, avea să se numească „recuperarea" şi „reciclarea deşeurilor".

Din punct de vedere semantic-lingvistic, d e g r a d a r e a referentului impune d e p r e c i e r e a semantică a lexemului corespunzător şi – în această privinţă – tranziţia de la ***preştoare*** la ***preş*** nu este caz singular în câmpul semantic al vocabulelor referitoare la vestimentaţie. Raporturi similare se înregistrează între reg. ***cârpă*** „acoperământ femeiesc pentru cap" şi ***cârpă*** „bucată de pânză sau de stofă, de obicei veche, folosită în gospodărie pentru ştergerea prafului, a vaselor abia spălate etc.", între pop. fem. ***ţoală***, pl. ***ţoale*** „obiect de vestimentaţie; haină, în special veche, uzată" şi pop. neutru ***ţol*** (extras, probabil, prin derivare regresivă, din forma feminină de plural, menţionată mai sus), pl. ***ţoluri*** „ţesătură groasă (de lână, de cânepă sau de bumbac) folosită la ţară, între altele, pentru a fi aşternută pe jos" şi între una dintre variantele regionalismelor ***cotrânţă*** (Banatul de vest), ***cătrinţă / cătrânţă*** (Banatul de est) „tablier de devant", var. ***cotrânţă, cotrenţă, cotrinţă*** (cf. Mihail, *op. cit.*: 84), ***catrinţă*** (Moldova, Bucovina) „piesă care înfăşoară corpul" (Eadem, *ibidem*), anume reg. ***cotreanţă*** „haină veche şi ruptă; zdreanţă" (DEX, s.v.), pe de o parte, şi ***treanţă***, considerat variantă a subst. *zdreanţă*, pe de altă parte, lexemul menţionat la urmă putându-se explica, printr-o dublă d e g l u t i n a r e, din regionalismul imediat precedent (***treanţă*** < *cu o* ***treanţă*** < *c-o* ***treanţă*** < ***cotreanţă***).

CIHAC, ignorând existenţa lexemului reg. *prigitoare*, var. *preştoare*, introduce în articolul lexicografic ***preş*** „sorte de tablier de laine", printr-o fericită intuiţie etimologică, şi pe mai îndepărtatul ***opreg*** „sorte de tablier, de jupe" (considerat de noi aici *supra* etimon intern i n d i r e c t al precedentului), însă fără vreo explicaţie de ordin fonetic, absolut necesară, a legăturii dintre ele, iar exemplul lui va fi urmat de SCRIBAN: „**preş**, n., pl. *-uri* (rudă cu *opreg*)", articol în care se dă, între altele, sintagma *preş de pânză* cu definiţia „pânză albă mai îngustă care se aşterne pe un covor ca să-l ferească de murdărie şi de roadere", ceea ce aminteşte, oarecum, rostul opregului vestimentar, s u p r a p u s, de la brâu în jos, peste poale, adică peste cămaşa ţărănească. CIORANESCU, *s.v.* ***preş(-uri)*** „tapete, alfombra", deşi îşi începe articolul cu sentinţa „Origen dudoso", se apropie foarte

mult de soluția etimologică, continuând astfel: „Probabl[emente] en lugar de **prej*, de una voz esl[ava] no identificada, pero cf. sb. *prežina* «delantal» y *opreg*" (cu trimitere la CIHAC, Byhan, TIKTIN) și adăugând la sfârșit: „cf. *pregetoare* (var. *prigitoare, prijitoare, prejitoare*), s.f. (falda), en Trans[ilvania], Bucov[ina], que parece ser la misma voz". Absența, și aici, a var. *preștoare*, cu fricativa palatală surdă, întocmai ca și în reflexul etimologic, duce la reconstrucția prisoselnică **prej*, cu fricativa palatală sonoră, ca în unele dintre puținele variante fonetice cunoscute lexicografului și ca în vocabula sârbească cu care făcea comparație.

„Lanțul" complet al relațiilor etimologice dintre reg. **opreg** și **preș**, absent din CIHAC și din SCRIBAN, lacunar în CIORANESCU (fiind privat aici de varianta cea mai importantă a derivatului în *-toare*) poate fi, așadar, următorul: ***opreg*** > (prin derivare sufixală) **a se opreg/i* > (prin derivare sufixală) **opregi/toare* > (prin deglutinare) *(o) pregitoare* > (prin accidente fonetice) ***preș(i)toare*** > (prin derivare regresivă) ***preș***.

5. În studiul *Termeni argotici* din secțiunea *Alte contribuții etimologice* a volumului PE: 319–326 se argumentează cu privire la originea rusească a unor cuvinte românești de argou, dintre care câteva au trecut în vorbirea românească neformală, în special în limbajul familiar (*a o mierli* „a muri", *a pili* „a bea (alcool)", dintr-o serie etimologică comună cu *bulcă, denghi, șest, hazeaică, guleai* „plimbare", *rubașcă* „cămașă", poate și *(pe) daiboj* „pe degeaba", *caraman* „buzunar" (PE: 324)). În cele ce urmează, în spiritul studiului amintit, ne propunem să comentăm posibila origine rusă, sau cel puțin posibilul efect al influenței ruse, cu privire la alte vocabule proprii vorbirii familiare românești actuale, și anume substantivele ***vrăjeală*** și ***vâjâială***.

5.1. Substantivul arg. ***vrăjeală***, absent din dicționarele românești, aparent derivat de la verbul rom. *a vrăji* „a face vrăji" și, figurat, „a încânta, a fermeca", are sensul aproximativ „declarație de dragoste", eventual „conversație amoroasă" – deci un sens întru câtva apropiat de cel figurat al verbului – , dar și sensul, mai des întâlnit, „exprimare frumoasă, elegantă, lipsită însă de conținut". El se poate explica mai comod prin verbul rusesc ***vyražat' (sja)*** (de aspect imperfectiv) – ***vyrazit' (sja)*** (de aspect perfectiv), cu sensul „a (se) exprima", din familia căruia face parte subst. **vyraženie** „exprimare, expresie". Nu ar putea fi cu totul exclus ca sensul figurat al verbului românesc (originar el însuși într-un v. sl. ***vražiti***) să fie un reflex al influenței ruse, dacă avem în vedere o expresie ca rus. ***vyražat'*** *svoi čuvstva* „a-și exprima sentimentele".

Cât despre semnificantul substantivului românesc de argou, în special în privința părții terminale, cu aparența sufixului vechi de abstract, rom. ***-eală***, acesta amintește forma de trecut imperfectiv (cu deosebire, de gen feminin) a verbului rusesc, anume ***vyražal, -ala***, *-ali*.

Nu poate fi de mirare ca un semnificant substantival românesc să aibă ca bază a formației unul verbal (de trecut) rusesc, dacă se ține seama de rom. fam.

găvăreală „vorbe goale, pălăvrăgeală", fără o bază verbală cunoscută în limba română şi trimiţând, mai mult sau mai puţin direct, sub aspect fonetic, la verbul rus. *govorit'*, respectiv la forma de trecut de gen feminin, rus. ***govorila***.

Sinonimele parţiale ***găvăreală*** şi ***vrăjeală*** (cu conotaţie depreciativă) sunt atestate, simultan, în literatura română modernă, după cum se vede în replicile următoare:

„MITROFAN: Aţi fost ieri la şedinţă?
VASILE: Fost.
MITROFAN: Ceva mai deosebit?
VASILE: Nimic.
MITROFAN: «Nimic»? Cum «nimic»?
VASILE: *Găvăreală*... papagal... ***vrăjeală***... [...]" (Aurel Baranga, *Sfântul Mitică Blajinu. Farsă satirică în trei acte*, Actul III, din volumul *Comedii*, Editura pentru Literatură, 1967: 475).

Iată şi o atestare din presa foarte recentă, supraimprimată pe fondul unei ilustraţii: „[...] Nu se pricepe la economie, dar e bun patriot, *le are cu* ***vrăjeală*** şi e aproape de oamenii săraci, că chiaburii şi-a tras toţi tractoare" („Academia Caţavencu. Săptămânal de moravuri grele", X, nr. 48 (471), 5–11 dec. 2000: 16; aici, ca şi mai sus, sublinierile ne aparţin, C.D.). Expresia argotică *le are cu* ***vrăjeală*** este interpretabilă, de bună seamă, prin „se exprimă frumos", eventual chiar „elegant şi convingător", „este un bun orator".

5.2. Un substantiv ***vâjâială*** este atestat în dicţionarele româneşti, fiind glosat prin „vâjâit" şi explicat etimologic prin derivare de la verbul *a vâjâi* cu sufixul de abstract *-eală* (cf. DLRM şi DEX, *s.v.*).

În vorbirea românească familiară actuală circulă însă un substantiv cu acelaşi semnificant, dar fără vreo legătură semantică şi derivativă cu verbul *a vâjâi*. Din nefericire, nu dispunem de atestări grafice ale acestui uzaj, dar l-am înregistrat personal de mai multe ori, în vorbirea neformală; cel mai devreme, în urmă cu aproape trei decenii. Corespondenţa şi abonamentele fiindu-ne aduse, într-o bună zi, de alt factor poştal decât cel cunoscut, ne-am interesat ce se întâmplase cu celălalt poştaş. Suplinitorul ne-a răspuns prompt: *„Ei, e plecat şi el în* ***vâjâială****!"* Întrebându-l ce vrea să spună, ne-a explicat: *are câteva zile de concediu şi a plecat din Bucureşti.*

Omonimul acesta are, aşadar, înţelesul general „deplasare", amintind, atât semantic, cât şi prin fonemul iniţial, de oricare dintre neologismele *vacanţă* şi, mai ales, *vilegiatură* şi *voiaj*. Alexandru Graur explica unele argotisme şi vocabule din limbajul familiar prin ceea ce însuşi numea „deraiere" lexicală: *înlocuirea unui cuvânt prin altul cu care nu are nimic comun din punct de vedere semantic, având în comun, în schimb, numai începutul fonetic* (cf. Graur 1949, reed. 1970). Este un fenomen constatat, mai devreme, şi în alte limbi romanice, în special în franceză, şi desemnat prin termenul fr. substitution (cf. Nyrop 1913).

Admiţând că rom. fam. ***vâjâială,*** cu sensul precizat mai sus, va fi apărut prin deraiere din vreunul dintre neologismele înşirate tot acolo, se poate pune întrebarea: de ce totuşi o astfel de „continuare" a corpului fonetic?

Un răspuns posibil vine din partea limbii ruse, fiind de postulat un reflex indirect al verbului rus. *uexat'* (perfectiv) – ***uezžat'*** (imperfectiv) „a pleca, a se duce (cu un vehicul)", mai exact, al formei de aspect imperfectiv, cu formele de trecut *uezžal* (masc. sing.), ***uezžala*** (fem. sing.) şi ***uezžali*** (pl.), care ar putea explica, şi din punct de vedere fonetic, ultimele două silabe ale substantivului românesc familiar. Cât despre raportul dintre substantivul - reflex şi posibila bază verbală aloglotă, a se revedea, aici mai sus, relaţia dintre subst. rom. ***gâvăreală*** şi formele de trecut ale verbului rus. *govorit'*.

BIBLIOGRAFIE

Abrevierile privind majoritatea dicţionarelor consultate fiind foarte cunoscute (cu observaţia că cifrele arabe reprezintă, în câteva cazuri, ediţia, iar în privinţa DLR – cifra romană reprezintă tomul, iar cea arabă fascicula), le explicităm aici mai jos numai pe următoarele:

DCR 2 — Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Logos, 1997.

PE 1968: — Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti Editura Ştiinţifică.

SLR 3, 1984: — Theodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*. Ediţia a treia revăzută şi din nou îmbogăţită, Bucureşti, Editura Albatros.

Graur 1949 (1970) — Alexandru Graur, *Deraieri lexicale*, în „Buletin ştiinţific", I, 2, Academia Română, Secţiunea de Ştiinţă a Limbii, Literatură şi Artă, Bucureşti, p. 141–147 (reprod. în vol. *Scrieri de ieri şi de azi*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, p. 160–167).

Mihail 1978: — Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, Bucureşti, Editura Academiei.

Nyrop 1913: — Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, Tome quatrième, Copenhague [...], Leipzig, New York, Paris, p. 264, 343–352.

Facultatea de Litere
Bucureşti, str. Edgar Quinet nr. 5–7

BCU IAŞI / CENTRUL DE CERCETĂRI ... LIBRARY